

Pravoslávna cirkev na Slovensku po druhej svetovej vojne

Stanislav Konečný

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, Slovensko

Zaradenie kľúčových otázok z novších cirkevných dejín do výskumných programov vedeckých inštitúcií i na odborné podujatia, ktorého sme svedkami v posledných rokoch tak na Slovensku, ako aj v Maďarsku, je nielen plne oprávnené, ale aj veľmi užitočné. Ide totiž o sféru, v ktorej sa najrôznejšie mýty dlhé obdobie nielen udržiavali, ale neraz aj zámerne pestovali. V rokoch totality aj oficiálna slovenská historiografia dejiny cirkví viacerne ignorovala alebo interpretovala z marxistického hľadiska tak, že ich umožňovala využiť ako nástroj ateistickej propagandy alebo politickej agitácie.

Je však potrebné poznamenať, že aj v predmarxistickom období sa dejiny cirkví často vysvetľovali tendenčne. Cirkvi a náboženské spoločnosti sú totiž v prvom rade ideologické inštitúcie, ktoré svoje a aj cudzie dejiny chápu cez vlastné priority, rovnaké fakty vnímajú rôzne a hodnotia zo svojho uhla pohľadu. Preto sa profesionálni historici a vedecké ustanovizne vždy snažili historické pohľady na túto časť spoločenského diania aspoň do istej miery korigovať a objektivizovať. Inak povedané, usilujú sa svetonázorové postoje cirkevných autorít nahradiť rečou konkrétnych faktov, získaných štúdiom a analýzou prameňov.

Po roku 1989 sa na istý čas stali dejiny cirkví doménou výskumu bádateľov z ich vlastných radov, ktorí v predchádzajúcich desaťročiach na tomto úseku takmer úplne absentovali. Prirodzene, prinieslo to značné oživenie, množstvo článkov, memoárov i odborných publikácií, ktoré však v nejednom prípade prinášali znovu staré i nové mýty a subjektívne hodnotenia. Z týchto dôvodov sa vývoj cirkví a cirkevnej politiky zákonite etabloval ako dôležitý predmet základného i porovnávacieho historického výskumu. Vývoj pravoslávnej cirkvi na Slovensku po roku 1945 je z viacerých dôvodov jeho významnou súčasťou.

Ak chceme analyzovať historický fenomén v určitom časovom úseku, prvým krokom je porovnanie jeho východiskového stavu so situáciou na konci skúmaného obdobia. Až potom nasleduje hľadanie príčin jeho rozvoja alebo regresu, resp. najpodstatnejších zmien, ktoré v príslušnej etape vývoja zaznamenal. V prípade pravoslávnej cirkvi na Slovensku by sa žiadalo konštatovať, že na sklonku druhej svetovej vojny tvorili pravoslávni veriaci 0,43 % z celkového počtu kresťanov východného obradu, kým v roku 2001 ich bolo 50 000 a ich podiel na počte kresťanov východného rítu stúpil na 18,6 %. To by nás zaviazovalo bádať, prečo za polstoročie, v podmienkach sekularizácie, vzrástol počet členov cirkvi viac než sedemkrát a ich podiel medzi východnými kresťanmi 43-krát.

Situáciu bádateľa ešte komplikujú zistenia, že v polovici roku 1950 pravoslávna cirkev evidovala 277 000 veriacich v 255 farnostiach, teda 100 % z počtu kresťanov byzantského rítu, ale v roku 1968 už len asi 90 000 veriacich v 96 farnostiach, čím tento podiel klesol na 30 %. Priamo sa teda núka logický záver, že vývoj pravoslávnej cirkvi na Slovensku nemal jednoznačne vzostupný trend, ako by sa na prvý pohľad zdalo, ale jeho grafom je sinusoida s relatívne veľkou amplitúdou. Takýto vývoj javu nemožno vysvetliť imanentnými fak-

tormi, teda príčinami v rámci cirkvi samotnej, ale iba pôsobením vonkajších, nenábožen-
ských a v podstate mimocirkevných činiteľov.

Ani len priemerný znalec slovenských reálií by v tejto súvislosti asi nemal problém de-
dukovať, že základnými príčinami, ktoré determinovali tak značné výkyvy v základných
charakteristikách pravoslávnej cirkvi v posledných šesťdesiatich rokoch, boli výsledky
druhej svetovej vojny, vrátane vzniku sovietskeho bloku, jednorazové, násilné a v podstate
len málo úspešné inkorporovanie gréckokatolíckej cirkvi, rovnako nevydarený a fakticky
nedokončený pokus o demokratizáciu komunistického režimu a napokon pád totalitného
systému po roku 1989. Práve na základe týchto medzníkov môžeme vývoj pravoslavia na
Slovensku rozdeliť do piatich etáp: obdobie etablovania (1945 – 1949), obdobie konjunktú-
ry (1950 – 1954), obdobie stagnácie (1955 – 1964), obdobie krízy (1965 – 1989) a obdobie
oživenia (po 1990).

Pravoslávna cirkev nemala na východnom Slovensku po vzniku Československa silné
pozície. Kým v Haliči a na Podkarpatskej Rusi sa v istom zmysle predsa len prejavovala jej
určitá kontinuita s obdobím stredoveku, na Slovensku mali pravoslávne tradície len malý
ohlas. Príchod ruských a ukrajinských emigrantov v medzivojnovom období, no najmä
niekoľkých navrátilcov z Ameriky, síce priniesol isté rozšírenie pravoslávnej viery, avšak
v roku 1930 sa k nej na Slovensku hlásilo len 9 073 ľudí v dvadsiatich obciach.¹ Aktívna
ruská pravoslávna misia v kláštore s tlačiarňou v Ladomirovej, ktorá pôsobila v medzi-
vojnových rokoch i za slovenského štátu, nemala na obyvateľstvo severovýchodného Slo-
venska príliš výrazný, ani širší vplyv.² Koncom druhej svetovej vojny sa preto na východe
republiky k pravoslávii hlásili len veriaci desiatich farností. Iba pre porovnanie udávame,
že v tom istom čase bolo na Slovensku 222 gréckokatolíckych farských úradov.³

Po druhej svetovej vojne sa však postavenie pravoslávnej cirkvi podstatne zmenilo. Jej
vplyv a ambície vzrástli, a to nezávisle od tradície a počtu veriacych či kňazov. Po roku
1945 sa totiž pravoslávna cirkev v ZSSR, a v zapätí v jeho satelitných štátoch, ba aj na
Západe, stala významným nástrojom Stalinovej imperiálnej politiky, ktorá sa usilovala
v prvom rade novozískané územia a potom i krajiny vznikajúceho sovietskeho bloku poli-
ticky ovládať a ideologicky pacifikovať nielen cez stranícke a štátne štruktúry, ale sčasti aj
prostredníctvom pravoslávnej cirkvi.⁴

Dalšiemu rozširovaniu a posilňovaniu vplyvu ZSSR v povojnových rokoch napomáhala
i slovanská myšlienka, ktorá bola účelovo spájaná s tézou o pravoslávii ako o slovanskom
náboženstve. Stala sa významným prostriedkom na maskovanie sovietskych politických
zámerov v strednej a juhovýchodnej Európe. Sympatie verejnosti pritom mali posilniť aj
aktivity ruskej pravoslávnej cirkvi vo vtedajšom tzv. mierovom hnutí. Protežovanie orto-

1 GERKA, M.: Pravoslávna cirkev na Slovensku. In: *Odkaz sv. Cyrila a Metoda*, roč. 44, 1998, č. 6, s. 20.

2 Podrobnejšie pozri HARBULOVÁ, L.: Pôsobenie Ruskej pravoslávnej cirkvi v zahraničí na území Sloven-
ska v rokoch druhej svetovej vojny. In: BARNOVSKÝ, M. – KODAJOVÁ, D. (eds.): *Koniec druhej svetovej
vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava: AEP, 2006, s. 44 – 56.

3 *Päť rokov slovenského školstva*. Bratislava: Ministerstvo školstva a národnej osvety, 1944, s. 411 – 412,
416. Pravoslávne parochie sídlili v Becherove, Krasnom Brode, Ladomirovej, Lukove, Medzilaborciach,
Medvedzí, Rebrine (teraz Zemplínska Široká), Svetliciach, Stakčine a Telepovciach. Novšie pravoslávne
fary boli založené v Banskej Bystrici, Košiciach, Prešove, Bratislave a Borove. Pozri *Свет православия*,
roč. 1, 1948, č. 1 – 2, s. 26.

4 VOLOKITINA, T. V.: Konfesionálny faktor v geopolitických plánoch Moskvy po druhej svetovej vojne
a Ruská pravoslávna cirkev. In: BARNOVSKÝ, M. – KODAJOVÁ, D. (eds.): *Koniec druhej svetovej vojny
a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava: AEP, 2006, s. 57 – 73.

doxnej cirkvi malo súčasne zatieniť obavy z prenasledovania cirkví a náboženstva, ktoré v súvislosti so Sovietskym zväzom a komunizmom odôvodnene existovali.

Pravoslávna cirkev v ZSSR bola síce roky v ideovej opozícii, avšak na druhej strane postupne preberala komunistickú terminológiu, hodnotový systém, ba čiastočne i oficiálne spoločenské a politické názory a predstavy. Veľmi aktívne sa podieľala na morálnej i hmotnej pomoci bojujúcim armádam i zázemiu počas Veľkej vlasteneckej vojny. Nový patriarcha Alexij I. (Simanski), zvolený vo februári 1945, celkom prirodzene podľahol ilúzii, že ústretové gestá, ale i faktická podpora zo strany sovietskej vlády rešpektujú záujmy cirkvi. Materiálne i politické posilňovanie pravoslávia sa však dialo v záujme veľmocenských plánov ZSSR.

Ruská pravoslávna cirkev i ortodoxné cirkvi v satelitných štátoch sa dosť neuvážene nechali vmanévrovať do tejto úlohy.⁵ Moskovská patriarchia tak v krátkom čase dostala pod svoju kontrolu pravoslávnu cirkev v Bulharsku, Juhoslávii, Rumunsku, Československu, ba čiastočne i ruskú pravoslávnu cirkev v západnej Európe a Amerike.⁶ Práve s pomocou miestnych ortodoxných cirkví sa Stalinovi podarilo likvidovať Úniu v Haliči, Zakarpatsku, Sedmohradsku i na Slovensku a súčasne tam do istej miery aj skompromitovať pravoslávie, a to v záujme rýchlejšej soviétizácie a ateizácie spoločnosti.

Československo bolo z geopolitického hľadiska pre ZSSR veľmi cennou devízou, preto sa v maximálnej miere usiloval politicky profitovať na svojej osloboditeľskej misii. Neuspokojil sa s podporu komunistov, ale vo svoj prospech chcel využiť aj cirkevno-politické aktivity. Taktika „rozširovania a upevňovania“ pravoslávnej cirkvi pritom mala byť len prvou etapou v strategickom úsilí odtrhnúť katolíkov v satelitných štátoch od Ríma a vytvorením tzv. národných cirkví si ich už osvedčenými mechanizmami úplne podriadit.

Uskutočnenie týchto zámerov však nebolo jednoduché. Pravoslávna cirkev v českých krajinách vznikla fakticky dvojnásobným konvertovaním veriacich a pôvodná ortodoxia sa tam takmer nevyskytovala. Okrem toho, skoro všetky pravoslávne komunity, rovnako ako niekoľko pravoslávnych farností na východnom Slovensku patriacich k mukačevsko-prešovskej eparchii, boli podriadené srbskej pravoslávnej cirkvi. Preto začiatkom všetkého muselo byť prevedenie pravoslávnej cirkvi v Československu pod jurisdikciu moskovského patriarchu, čo vzhľadom na zložitú predvojnovú situáciu nebolo možné bez komplikácií.

Prvým krokom bolo rozdelenie mukačevsko-prešovskej eparchie, ktoré sa udialo na základe pripojenia Podkarpatskej Rusi k ZSSR. Jej mukačevská časť bola so súhlasom srbskej patriarchie a biskupa Vladimíra (Rajič) 25. októbra 1945 podriadená moskovskej patriarchii. Do jej právomoci odovzdal svoje farnosti v tomto regióne aj pražský arcibiskup carihradskej patriarchie Savvatij (Vrabec), ktorý sa vrátil z koncentračného tábora v Dachau. Ten im svoje rozhodnutie oznámil listom z 1. decembra 1945 a formálne ich odovzdal biskupovi Nestorovi v roku 1946.⁷

5 BARNOVSKÝ, M.: Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In: BARNOVSKÝ, M. – KODAJOVÁ, D. (eds.): *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava: AEP, 2006, s. 141.

6 K značnému zblíženiu Ruskej pravoslávnej cirkvi a Ruskej pravoslávnej cirkvi v zahraničí došlo práve v roku 2007. 17. mája bol podpísaný *Akt o kánonickom styku s Ruskou pravoslávnu cirkvou v zahraničí*, ktorý podpísali patriarcha moskovský a celej Rusi Alexij II. a hlava Ruskej pravoslávnej cirkvi v zahraničí, metropolita Východno-americký a newyorský Lavr. Pozri *Sme*, roč. 15, 17. 3. 2007, č. 112, s. 10.

7 IVAN, R.: *Obnova pravoslávia na území Slovenska v 20. storočí*. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity, 2007, s. 84.

Proces prechodu pravoslávnych farností z Čiech, Moravy a Slovenska do jurisdikcie Moskvy sa začal 15. októbra 1945 príchodom vyslanca patriarchu, arcibiskupa orlovského a brjanského Fotija (Topiro) do Prahy. Jeho prvoradou úlohou síce bolo previesť do právomoci moskovského patriarchu pravoslávne farnosti ruskej emigrácie, avšak súčasne iniciovať aj rozšírenie jeho právomoci na všetkých ortodoxných veriacich a kňazov v Československu. Preto nás vôbec neprekvapuje, že eparchiálne zhromaždenie českého pravoslávnia v Olomouci 8. novembra 1945, na základe správy splnomocnenca eparchiálnej rady Ing. B. L. Čerkesa o návšteve vладыку Fotija a návrhu Prof. J. Kulheima z Brna, schválilo 37 hlasmi pri dvoch absenciách požadovanú zmenu jurisdikcie.⁸

Arcibiskup Fotij v Prahe 21. októbra prijal aj archimandritu Savu (K. P. Struve) z ladomirovského monastýru. Je veľmi pravdepodobné, že bola prejednávaná i otázka zmeny jurisdikcie niekoľkých ortodoxných parochií na Slovensku. Práve v Ladomirovej totiž osem popov 21. novembra 1945 iniciovalo napísanie žiadosti do Belehradu o súhlas s prechodom slovenských pravoslávnych farností pod právomoc moskovského patriarchu, hoci len deň predtým biskup Vladimír (Rajič) potvrdil svoj ordinariát v tejto časti mukačevsko-prešovskej eparchie i jej kánonickú príslušnosť k srbskej pravoslávnej cirkvi.

Na základe týchto udalostí a oficiálnych žiadostí Posvätná synoda Ruskej pravoslávnej cirkvi 14. januára 1946 vyhovelá proklamovaným požiadavkám. V tomto zmysle zriadila aj osobitný Exarchát moskovského patriarchu, do ktorého boli začlenené všetky pravoslávne farnosti v Československej republike, a to vrátane ortodoxných veriacich z radov ruských emigrantov. Dňa 2. apríla 1946 ustanovila za exarchu dovtedajšieho biskupa rostovského a taganrožského Jelevferija (V. A. Voroncov) s titulom arcibiskup pražský a český.⁹ Uvedené skutočnosti boli oznámené pražskému biskupovi Sergijovi (Korolev) a jeho nadriadenému, metropolitovi Ruskej pravoslávnej cirkvi v zahraničí, vtedy so sídlom v Paríži, Evlogijovi. Otázka pravoslávnych farností na Slovensku bola kánonicky riešená rozhodnutím archijerejskej synody Srbskej pravoslávnej cirkvi. Zástupca patriarchu Gavriila, metropolita zo Skopje Josip, pripísal pod č. 621/Záp. 3 zo 6. marca 1946 oznámil, že sa akceptuje žiadosť duchovných z 21. novembra 1945 i dočasného administrátora prešovskej eparchie J. Kuzana o jej prepustenie zo srbskej pravoslávnej cirkvi a umožňuje jej prechod do kompetencie ruskej patriarchie. Pravda, proces zmeny jurisdikcie bol zavŕšený až 2. mája 1948, keď Posvätná synoda Srbskej pravoslávnej cirkvi schválila definitívne odovzdanie českej pravoslávnej eparchie moskovskej patriarchii.¹⁰

V prospech pravoslávnej cirkvi na Slovensku sa od roku 1944 značne angažoval M. Kančuha, vystupujúci ako jeromonach, neskôr ihumen Metod. Vrátil sa zo ZSSR a bez oficiálneho poverenia pôsobil už počas SNP v Banskej Bystrici, neskôr v Košiciach a Bratislave. Zakladal fary, bol publikačne činný, ba korešpondoval i s moskovským patriarchom a cirkevnými i politickými inštitúciami v Československu a ZSSR, a to bez vedomia slovenských národných orgánov. Listom z 22. augusta 1945 sa obrátil na UNRP a dožadoval sa zastúpenia pravoslávnych veriacich a duchovenstva v SNR.¹¹ Aktivity tejto kontroverznej osobnosti pravoslávnej cirkvi však boli „slepou uličkou“.

Dňa 19. mája 1946 pricestoval do Prahy Jelevferij (B. Voroncov). Mal plnú dôveru sovietskeho vedenia, osvedčil sa pri chúlостivom diplomatickom poslaní v Mandžusku a s

8 IVAN, R.: *Obnova pravoslávnia*, s. 85 – 87.

9 BARNOVSKÝ, M.: *Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev*, s. 136 – 137.

10 IVAN, R.: *Obnova pravoslávnia*, s. 94 – 95.

11 Štátny archív v Prešove, pobočka Prešov (ŠAP, p. PO), fond (f.) UNR 1945 – 1948, neprotokolované.

obdobnou úlohou prišiel i do Československa. Prednostne sa chcel hneď venovať posilneniu pravoslávnia na Slovensku, ale už počas svojej návštevy východných okresov v septembri 1946 sa presvedčil, že aktívnejší a radikálnejší postup v tomto smere tamojšia politická situácia a náboženské pomery nedovoľujú.¹²

Propagácii pravoslávnej cirkvi sa v najväčšej miere venoval tlačový orgán UNRP *Пряшевщина* už od roku 1946. Nebolo to veľkým prekvapením, pretože bol v rukách ukrajinsky orientovanej inteligencie komunistického zmysľania, ktorá na čo najväčšom vplyve Moskvy v republike mohla len profitovať. Redakcia novín ideovo veľmi pohotovo využívala vhodné príležitosti, aby propagačné články nepôsobili násilne a boli organicky včlenené do obsahu i štruktúry periodika. V tomto smere významnú úlohu zohrala vizitácia arcibiskupa Jelevferija v Prešove na jeseň roku 1946. Pri tejto príležitosti bola podpísaná aj dohoda o odovzdaní pozemku na výstavbu kostola pre pravoslávnych veriacich v Prešove.¹³

V dňoch 25. – 26. apríla 1947 sa v Prešove uskutočnil eparchiálny zjazd pravoslávnych veriacich, na ktorom bola ustanovená samostatná prešovská pravoslávna eparchia. Zároveň bola schválená Ústava Prešovsko-slovenskej pravoslávnej eparchie. Moskovský patriarcha za jej správcu, až do zvolenia biskupa, vymenoval pražského arcibiskupa Jelevferija.¹⁴ Významný medzník predstavuje 7. december 1949, kedy sa v Prešove konalo eparchiálne zhromaždenie, ktoré zvolilo členov eparchiálnej i exarchátnej rady. Nová Ústava Pravoslávnej cirkvi v Československu prezentovala tri pravoslávne eparchie: pražskú, olomoucko-brnenskú a prešovskú, čo bolo nutným predpokladom vzniku metropolie.¹⁵ Začiatkom decembra metropolita Jelevferij žiadal o štátny súhlas, aby sa protojerej Čestmír Kráčmar (* 1894) mohol stať biskupom olomoucko-brnenskej eparchie a archimandrita Alexander Petrovič Dechtereov (Alexij) (* 1889) biskupom prešovskej eparchie.¹⁶ Voľba eparchiálnej rady, jej komisií a biskupa Alexija sa uskutočnila na zhromaždení pravoslávnych veriacich a hostí v Prešove 30. decembra 1949.¹⁷

Rastúce ambície pravoslávnej cirkvi si vyžadovali vznik stálej vzdelávacej inštitúcie. Dňa 14. novembra 1948 bol založený duchovný seminár v Karlových Varoch. Nasledujúci rok bol premiestnený do Prahy, hoci v Čechách sa potreba touto formou školiť pravoslávny kňazský dorast vôbec nepociťovala. Úlohu hlavného propagátora ortodoxie prevzal v ruštine vychádzajúci časopis *Свет православия*.

Aktivity proti gréckokatolíckej cirkvi sa zintenzívnili v roku 1949 po návšteve exarchu Jelevferija v Moskve. Prechod na pravoslávie sa na Slovensku mal realizovať individuálne na základe dobrovoľného rozhodnutia, uskutočňoval sa však v zanedbateľnom rozsahu. Navyiac, pravoslávna cirkev nechala za seba jednat' úrady, ktoré postupovali byrokraticky, a ŠtB chcela jednotlivcov aj spravodajsky vyťažiti'. Aj keď neskôr došlo k náprave, masový prechod sa už nepodarilo iniciovať. Neúspech individuálnych prestupov do ortodoxnej cirkvi viedol najvyššie stranické orgány už v polovici roku 1949 k rozhodnutiu svoje zámery

12 FEDOR, M.: *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950*. Košice: Byzant 1993, s. 30 – 34. Domnienky autora o skutočných cieľoch vizitácie Jelevferija však nie sú opodstatnené.

13 *Пряшевщина*, roč. 2, 12. 9. 1946, č. 33, s. 1.

14 *Пряшевщина*, roč. 6, 20. 4. 1950, č. 16 – 17. Pozri tiež IVAN, R.: *Obnova pravoslávnia*, s. 97.

15 IVAN, R.: *Obnova pravoslávnia*, s. 96 – 97.

16 Archiv Kancelárie prezidenta republiky v Prahe (A KPR), inventárne číslo 2021, neprotokolované. Pravoslávna cirkev – ustanovení eparchiálnich biskupů. Udělení předchozího státního souhlasu z 9. 12. 1949, s. 1.

17 ŠAP, p. PO, f. KNV-P, Referát pre všeobecné veci vnútorné (ref. VVV), cirkevné oddelenie (CO), sign. cirk/3,1950, kart. 7. Hlásenie kultového referenta KNV o voľbe biskupa v Prešove z 5. januára 1950.

realizovať vlastnými silami, teda pomocou štátneho aparátu uskutočniť masovú kampaň, ktorú nazývame pravoslavicizáciou.

Pravoslavicizáciou rozumieme súhrn politických, právnych, administratívnych a represívnych opatrení i propagačno-agitačných činností, ktoré smerovali k faktickému zrušeniu gréckokatolíckej cirkvi a náboženstva a k ich nahradeniu pravoslávnu cirkvou. Likvidovanie únie a zavedenie pravoslávia boli oficiálne zdôvodňované snahou oslabiť vplyv Vatikánu. Ako precedens slúžili obdobné opatrenia a mocenské zásahy, ktoré boli realizované v predchádzajúcich rokoch na Západnej Ukrajine, Zakarpatsku a Rumunsku.¹⁸

Podľa samotných vykonávateľov jej politický význam spočíval vo vytvorení veľkej nadstraníckej organizácie, pomocou ktorej by bolo možné ovplyvňovať situáciu a vývoj na východnom Slovensku. Prostredníctvom pravoslávnej cirkvi mala byť súčasne aspoň časť spoločnosti vyňatá spod vplyvu Vatikánu i slovenskej katolíckej hierarchie a získavaná pre podporu politiky KSC a plnenie tzv. budovateľských úloh. V silne religióznom prostredí sa ateizujúce inštitúcie nemohli presadiť. Úplne logicky sa usudzovalo, že pravoslávna cirkev podriadená Moskve môže byť pre komunistov omnoho užitočnejšia než ateizácia.

Zložitejšou otázkou je, ktoré politické sily či spoločenské subjekty tohto obdobia iniciovali prechod gréckokatolíkov do pravoslávnej cirkvi, hoci zrejme vyhovoval viacerým z nich. Výsledky najnovších výskumov ruských bádateľov potvrdili, že ako o svojom pláne o tom hovoril prezident dr. E. Beneš v rozhovore s predsedom Rady pre pravoslávnu cirkev pri Rade ministrov ZSSR G. G. Karpovom už 17. júna 1946.¹⁹ Hlavným motívom prezidenta bola pravdepodobne jeho snaha za každú cenu zabrániť obnove politického katolicizmu na Slovensku, ktorý sa v minulosti spájal so separatistickými tendenciami. Práve z nich totiž mal prezident E. Beneš až chorobné obavy.²⁰

O uskutočnení tohto projektu, hoci v pozmenenej forme a v iných podmienkach, sa definitívne rozhodlo v lete 1948. Dokument vypracovalo cirkevné oddelenie Ústredného akčného výboru Národného frontu a bol schválený na zasadnutí s predstaviteľmi ÚV KSC 30. augusta 1948. Mal veľmi silné protivatikánske zameranie, pretože navrhoval odtrhnutie rímskokatolíckej cirkvi od Ríma s tým, že gréckokatolícki veriaci by už nevytvárali svoju „národnú cirkev“, ale priamo by sa spojili s pravoslávnu cirkvou.²¹

Podľa upraveného plánu sa „pravoslávna akcia“ mala uskutočniť vo februári 1950, tzv. cirkevná šestka však rozhodla, aby sa tak stalo až po 1. marci 1950, kedy sa konalo sčítanie obyvateľstva. V priebehu februára sa však zintenzívnila propagačná kampaň v médiách, jej vyvrcholením bola návšteva delegácie ruskej pravoslávnej cirkvi, vedenej metropolitom krutickým a kolomejským Nikolajom (B. Jaruševič), v Košiciach a Prešove v dňoch 10. – 12. februára 1950, ktorá bola spojená s vysviackou biskupa Alexija.

Pôvodný scenár aktu zjednotenia gréckokatolíkov predpokladal uskutočnenie dvoch zhromaždení. Na prvom malo dôjsť k zvoleniu organizačného výboru z radov iniciatívnej skupiny gréckokatolíckych duchovných a k schváleniu výzvy ku kňazom a veriacim.²² Až druhé zhromaždenie by malo mať charakter soboru, oficiálneho cirkevného zhromaždenia

18 Brestská únia v Haliči bola zrušená v marci 1946, Užhorodská únia v Zakarpatsku v máji 1949. Gréckokatolícka cirkev v Rumunsku (Sedmohradsko) bola zlikvidovaná v októbri 1948.

19 MURAŠKO, G. P.: Osudy gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku po druhej svetovej vojne : Pozícia Moskvy vo svetle materiálov ruských archívov. In: BARNOVSKÝ, M. – KODAJOVÁ, D. (eds.): *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava: AEP, 2006, s. 120 – 121.

20 BARNOVSKÝ, M.: Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev, s. 140.

21 MURAŠKO, G. P.: Osudy gréckokatolíckej cirkvi, s. 123.

22 Slovenský národný archív v Bratislave (SNA), f. ÚV KSS, kart. 7. Zápis č. 10 zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS dňa 30. marca 1950 o 14. hod., s. 1.

eparchie, ktoré však môže zvolať iba biskup. Sobor mal slávnostne vyhlásiť zrušenie Užhorodskej únie a odhlasovať oficiálne spojenie s pravoslávnu cirkvou. Po totálnom neúspechu aktívu gréckokatolíckych duchovných vo Vyšných Ružbachoch sa však organizátori rozhodli koncepciu zmeniť a na jednom zhromaždení realizovať obe fázy prechodu.

S iniciatívou zrejme prišli funkcionári z Prešovského kraja, ktorí si netrúfali na dve tak zložité podujatia v krátkom časovom slede. Veľmi dobre si uvedomovali, že sa „pohybujú po veľmi tenkom ľade“ a vôbec si nemohli byť istí, či sa na „veľkom sobore“ zaistí aspoň taká účasť, ako na tom malom. Okrem toho sa dalo predpokladať, že gréckokatolícki biskupi, československý episkopát, ale ani Vatikán nezostanú pasívni a budú na situáciu reagovať. Mohli to očakávať tým skôr, že zvolanie soboru bolo porušením kanonického práva a celý akt masového prechodu bol zjavne za hranicami ústavnosti.²³

Jedinou oficiálnou reakciou na výsledky soboru z 28. apríla bol prípis Z. Fierlingera z 27. mája 1950, ktorým vzal na vedomie závery prešovského zhromaždenia a priznal im verejno-právny charakter.²⁴ Možno teda súhlasiť s názorom, že gréckokatolícka cirkev de iure neprestala existovať, hoci de facto zanikla.²⁵ Na druhej strane sa z nelegitímneho aktu vyvodzovali nielen personálne, ale aj ekonomické dôsledky, pretože aktíva gréckokatolíckej cirkvi a jej podriadených zložiek, a napokon aj celý jej majetok, prešli do vlastníctva pravoslávnej cirkvi.

Z. Fierlinger bol však z priebehu, no najmä výsledkov celej akcie trochu sklamaný. Sovietskemu veľvyslancovi Silinovi už 14. septembra 1950 hlásil, že z 259 gréckokatolíckych kňazov ortodoxiu akceptovalo len 100, aj to viacerí pod nátlakom. Pre nesúhlas s prestupom bolo 65 kňazov uväznených a 94 označil za kandidátov na obdobný represívny postup. Pod vplyvom týchto faktov dokonca pripúšťal aj prestup bývalých uniátov do rímskokatolíckej cirkvi, čo prirodzene znepokojilo sovietsku stranu.²⁶

Výhrady k masovému konvertovaniu, pravda s istým časovým odstupom, sa začali ozývať aj z radov pravoslávnej cirkvi. Je pravdivý argument, že príchod veľkého počtu ľudí s odlišnou mentalitou a zvykmi, nemohol nezmeniť charakter cirkvi. Prednostným riešením otázok, súvisiacich s prijatím východoslovenských uniátov, sa zanedbávala starostlivosť o veriacich v českých krajinách. Pravda, vina za tieto problémy bola pripisovaná výlučne československej štátnej správe.²⁷ Tá síce z rozhodnutia politických orgánov pravoslávizáciu organizovala a nesie zodpovednosť za priame i nepriame násilie voči kňazom i veriacim gréckokatolíckej cirkvi, avšak s akciou súhlasili, podieľali sa na nej a profitovali z nej aj vedúci činitelia pravoslávnej cirkvi.

Politické a štátne orgány sa pritom usilovali, aby vedenie záležitostí týkajúcich sa *akcie „P“* postupne preberala pravoslávna cirkev, hoci pod ich dozorom a za ich pomoci. V tomto zmysle sa mala upraviť aj jej štruktúra. Preto sa 29. júla 1950 v Michalovciach konalo zakladajúce zhromaždenie michalovskej eparchie, ktorého sa zúčastnilo 273 delegátov. Za biskupa bol zvolený bývalý gréckokatolícky kanonik V. Michalič, ktorý prijal meno Alexander.²⁸ Slávnostné vysvätenie nového biskupa 8. októbra 1950 bolo pomocou

23 Pozri BARNOVSKÝ, M.: Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev, s. 150 – 154.

24 ŠAP, p. PO, f. KNV-P, ref. VVV, CO, sign. cirk/3, kart. 6, k. č. 306.

25 LETZ, R.: Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Česko-Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: *Historický časopis*, roč. 44 (1996), č. 2, s. 276.

26 MURAŠKO, G. P.: Osudy gréckokatolíckej cirkvi, s. 131.

27 ALEŠ, P.: *Pravoslávna cirkev u nás : Prehľad dejinnej cesty*. Prešov: Metropolitná rada Pravoslávnej cirkvi na Slovensku, 1998, s. 62.

28 Учредительное Собрание Михайловской Епархии : Ген. викарий каноник о. Виктор Михалич избран во епископы. In: *Свет православия*, го.ч. 3, 1950, ч. 8, s. 120 – 122.

štátnych orgánov zorganizované ako veľká slávnosť s množstvom veriacich, ktorá mala demonštrovať súhlas ľudových más s prechodom do pravoslávnej cirkvi. Rovnako to platí o oslavách 1. výročia soboru z 28. apríla 1950, na ktorom došlo k zjednoteniu. Odohrali sa totiž v Čertižnom za účasti 15 000 ľudí. K tomuto účelu bola využitá pamiatka tam pochovaných rusínskych národných buditeľov, ktorí sympatizovali s Ruskom a pravoslávím: A. I. Dobrjanského, J. Stavrovského – Popradova a I. I. Chanata.²⁹

Administratívnym prevedením gréckokatolíckych veriacich sa pravoslávna cirkev v Československu značne rozrástla. Od júla 1950 sa tak delila na štyri eparchie: pražskú s 36 farnosťami a 55 000 veriacimi, olomoucko-brnenskú s 24 farnosťami a 30 000 veriacimi, prešovskú so 160 farnosťami, 665 filiálkami a 173 550 veriacimi a michalovskú s 95 farnosťami, 362 filiálnymi obcami a so 103 917 veriacimi.³⁰ Prešovská eparchia bol rozdelená na 7 arcidekanstiev a 36 dekanstiev, novozriadená michalovská eparchia pozostávala z troch arcidekanstiev a 16 dekanstiev. S pravoslávnu cirkvou sa vôbec nezjednotilo 42 obcí a v takomto postavení zotrvali až do roku 1968.³¹

Pravoslávna cirkev v októbri 1950 mala k dispozícii 135 kňazov, z toho 103 tzv. zjednotených duchovných, 18 tzv. staropravoslávnych popov a 14 novovysvätených kňazov.³² Skutočnosť, že iba 13,3 % správcov parochií riadne absolvovalo pravoslávnu dogmatiku a ovládalo obrady, výrazne poznačila charakter a úroveň pastoračnej činnosti. Až 76 % pravoslávnych kňazov tvorili bývalí gréckokatolícki duchovní, z ktorých mnohí, vrátane niektorých hodnostárov, sa zjednotili len formálne, pričom duchovne, ale často aj navonok, zostali gréckokatolíckmi. Novokňazi boli absolventmi rýchlokurzu, teda pracovali bez potrebného teologického vzdelania, neraz aj bez hlbšieho záujmu a morálnej autority.³³

Omnoho zložitejšiu otázku predstavovalo personálne zabezpečenie fungovania pravoslávnej cirkvi na Slovensku. Cieľom totiž bolo obsadiť všetky bývalé gréckokatolícke farnosti a ich filiálky. V roku 1950 mala pravoslávna cirkev k dispozícii iba 125 kňazov, z toho 17 pôvodne pravoslávnych, 94 bývalých gréckokatolíckych a 14 novovysvätených duchovných.³⁴ Tento stav, komplikovaný pretrvávajúcou nedôverou k tzv. zjednoteným kňazom, viedol pravoslávnu cirkev za pomoci štátu k urýchleniu výchovy nového kňazského dorastu.

Na základe vládneho nariadenia č. 112/1950 Zb. z 26. júla 1950 vznikla možnosť pre zriadenie samostatnej Pravoslávnej bohosloveckej fakulty (PBF) v Prešove, ktorá už na jeseň 1950 začala výučbu. Do 15. septembra 1950 bolo evidovaných 140 prihlášok. Fakulta vtedy pozostávala zo šiestich katediér. Napriek deklarovanému veľkému záujmu o štúdium sa jej nedarilo získať dostatok schopných poslucháčov, hoci, okrem vekového limitu 16 – 35 rokov, neboli určené nijaké podmienky, ktoré by sťažovali nábor záujemcov.

Takmer rok po pravoslávnej akcii rokoval Sekretariát ÚV KSS o otázkach cirkevnej politiky, pričom pertraktoval aj problémy pravoslávnej cirkvi, zvlášť z hľadiska jej konsolidácie po začlenení gréckokatolíkov. Ukázalo sa, že situácia nebola všade rovnaká. V se-

29 KAČUR, I.: *Stručný prehľad histórie pravoslávnej cirkvi v bývalom Uhorsku a v Československu*. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta v Prešove, 1962, s. 173.

30 HORKAJ, Š. – PRUŽINSKÝ, Š.: *Pravoslávna cirkev na Slovensku v 19. a 20. storočí : Ľudia – udalosti-dokumenty*. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity, 1998, s. 165.

31 ЩЕРБЕЙ, Н.: Эпархиальное собрание в Пряшеве. In: *Свет православия*, roč. 3, 1950, č. 8, s. 117.

32 Tamže. Vystúpenie L. Holdoša na porade ÚAV SNF v Bratislave 23. 10. 1950.

33 Archív Ministerstva vnútra SR v Levoči (A MV SR), f. B 10, inventárna jednotka (i.j.) 14. Elaborát *Prevedení „P“ akcie pri likvidácii Uniji 28. apríla 1950 r. na Východnom Slovensku* od I. Kačura z roku 1954.

34 Tamže. *Stav k 15. 12. 1950*.

verných okresoch, kde predtým pôsobila len gréckokatolícka a pravoslávna cirkev, kde žilo rusínske, resp. ukrajinské obyvateľstvo, bol stav pokojnejší, v južných, teda v slovenských okresoch so silnou rímskokatolíckou komunitou zostali pomery zložitejšie.

Podľa hlásení cirkevných tajomníkov z 15 okresov Prešovského kraja bola na úseku pravoslávnej cirkvi situácia hodnotená ako veľmi dobrá v štyroch okresoch, v ôsmich okresoch ako dobrá a v troch okresoch (Prešov, Stará Lubovňa a Veľké Kapušany) ako zlá. V Košickom kraji sa pravoslávna akcia javila ako ukončená v okrese Moldava nad Bodvou, v šiestich okresoch bola situácia charakterizovaná ako dobrá a v troch okresoch (Košice, Levoča, Sečovce) ako zlá. Veriaci si na druhej strane začali zvykať na situáciu a bohoslužby väčšinou navštevovali ako predtým. Do istej miery ochabol aj odpor gréckokatolíckych kňazov, pretože počas februára a marca sa ich 23 zjednotilo. Pre pravoslávie začali pracovať aj niektorí kurátori a vysvätených bolo 29 novokňazov.³⁵

Posilnením postavenia pravoslávnej cirkvi bolo získanie autokefality, teda plnej organizačnej autokefálnej cirkvi a formálnej nezávislosti od moskovskej patriarchie v decembri 1951.³⁶ Samostatnosť pravoslávnej cirkvi v Československu bola vyhlásená 8. decembra 1951 v Prahe na slávnostnom zasadnutí exarchátnej rady v katedrálnom chráme sv. Cyrila a Metoda. Súčasne bola schválená nová Ústava Pravoslávnej cirkvi v Československu a uskutočnila sa voľba Jeleverija za hlavu pravoslávnej cirkvi v Československu.³⁷ Súčasne bol správcom pražskej eparchie a ex offio predsedom synody biskupov a metropolitnej rady.

Po získaní autokefality sa uskutočnili voľby do všetkých štruktúr pravoslávnej cirkvi, teda aj do kurátorských zborov a eparchiálnych zhromaždení. Farské úrady podávali návrhy kandidátov za svoje farnosti eparchiálnej rade a tá ich predkladala KNV, ktorý dal všetkých kandidátov preveriť. V priebehu jarných mesiacov tak bolo zvolených, resp. vymenovaných asi 1200 kurátorov, z toho však 25 % malo k pravoslávniu vlažný vzťah a 19 % ho fakticky odmietalo. Tito organizovali, najmä vo filiálkach a v neobsadených farnostiach, pobožnosti bez kňaza a navádzali k odporu k pravoslávniu.³⁸ Aj zvolení boli spravidla ľuďia plne oddaní režimu, bývalí gréckokatolícki kňazi miestami získali na svoju stranu viacerých z nich.³⁹

Posilnenie pravoslávia sledovali aj zmeny na biskupských úradoch, ako aj územná reorganizácia dekanátov v súlade s hranicami politických okresov. Mnohí pravoslávni kňazi boli pasívni, boli presvedčení, že svoju úlohu splnili už tým, že akceptovali pravoslávie. O tom vypovedal aj ich vzťah k vyučovaniu náboženstva. V 110 obciach Prešovského kraja sa nevyučovalo náboženstvo len preto, lebo pravoslávni kňazi neprejavovali záujem. Veriaci, a to i z rusínskych a ukrajinských obcí, preto vyhľadávali rímskokatolíckych kňazov, resp. náboženstvo vyučovali laici (kurátori), často v katolíckom duchu.

V roku 1953 sa aj v oblasti cirkevnej politiky, tak ako aj v ďalších oblastiach života spoločnosti, začali prejavovať viaceré problémy, z ktorých mnohé miestami nadobúdali až krízový charakter. Ich analýza bola často povrchná, nemohla prekonať ideologické bariéry, preto bola aj snaha o nápravu úspešná len čiastočne. Zmeny sa realizovali pod vedením

35 SNA, f. ÚV KSS, Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 5.4.1951, kart. 17. Správa o niektorých otázkach cirkevnej politiky, s. 10.

36 A KPR, i. č. 2021, sign. 145310/52, spis č. 123619/51.

37 Podrobnejšie pozri IVAN, R.: *Obnova pravoslávia*, s. 118 – 124.

38 SNA, f. Slovenský úrad pre veci cirkevné (SÚC), i. č. 76, kart. 104, spis č. 4642/52-1/2 z 27. 5. 1952.

39 SNA, f. SUC, i. č. 76, kart. 104. Voľby kurátorov a eparchiálneho zhromaždenia – priebeh z 21. augusta 1952.

KSČ najčastejšie v personálnej oblasti a prostredníctvom opatrení štátnych orgánov, a mali preto administratívny ráz.

Už v predchádzajúcich rokoch bola kritizovaná situácia medzi pravoslávnyimi v slovenských obciach, teda najmä v eparchii michalovskej, ktorú starší a chorľavý biskup Alexander, ani eparchiálna rada nedokázali riešiť. Vo februári 1953 sa uskutočnila voľba a vysviacka biskupa-vikára trebišovského M. Millyho, ktorý prijal meno Metod. Od 28. apríla 1953 sa stal správcom celej eparchie.⁴⁰

V júni 1953 vykonal kancelár Úradu Metropolitnej rady Ing. B. L. Čerkes prieskum v slovenských eparchiách. Sledoval najmä nábor poslucháčov, rozširovanie tlače a vizitácie biskupov a vikárov. Neplnenie plánu bolo považované za dôsledok zlých osobných vzťahov, nezodpovednosti, formalizmu, slabej organizovanosti a nedostatočnej koordinácie. V zázname sa konštatovalo, že obaja biskupi i eparchiálne rady nevyhnutne potrebujú stále operatívne riadenie vyššej inštancie.⁴¹

Na prelome rokov 1953 – 1954 sa vyhrotili aj napäté osobné vzťahy medzi skupinami staropravoslávnych duchovných a bývalých gréckokatolíkov. Došlo k niektorým personálnym zmenám, ktoré navonok vyzerali ako snaha odstrániť niektoré nedostatky v práci i osobnom živote duchovných. J. Hreha, ktorého vo funkcii generálneho vikára michalovskej eparchie vystriedal A. Macko, referoval nadriadeným cirkevným i štátnym orgánom o zložitej minulosti a rozpornej prítomnosti viacerých exponentov pravoslávia.⁴² V júli 1954 A. Macko vystriedal vo funkcii generálneho vikára P. Spišiak a riaditeľa Úradu Eparchiálnej rady M. Ščerbeja A. Maršalovič.⁴³

Nové problémy pravoslávnej cirkvi prinieslo vládne nariadenie z 24. júla 1954 o zrušení úradného evidovania náboženského vyznania občanov. Mnohí bývalí gréckokatolíci to pochopili ako otvorenie možnosti prihlásiť sa do rímskokatolíckej cirkvi. Prvé žiadosti sa objavili v októbri, no v masovom meradle po Vianociach 1954, keď o prestup požiadali občania z tridsiatich dedín Prešovského a Košického kraja.⁴⁴

V septembri 1954 prišli na východné Slovensko predseda StÚC dr. J. Havelka a predseda SÚC K. Fajnor. Navštívili obce s pravoslávnyimi obyvateľstvom, v ktorých bol stav z hľadiska konsolidácie charakterizovaný ako neuspokojivý.⁴⁵ Bolo čoraz zrejmejšie, že akcia P sa na východnom Slovensku nevydarila. Priznal to aj prvý tajomník ÚV KSS K. Bacílek, ktorý v rozhovore s generálnym konzulom ZSSR v Bratislave V. D. Kariakinom označil za chybu nielen tempo, ale aj obsah masového konvertovania gréckokatolíckych veriacich.⁴⁶

Na druhej strane ako veľký úspech pravoslávia bolo na východnom Slovensku hodnotené zvolenie M. Kellyho za biskupa olomoucko-brnenského 2. októbra 1954, ktorý prijal meno Kliment.⁴⁷ Rovnakú publicitu dostala aj voľba špirituála internátu a docenta PBF v Prešove I. I. Kuchtina. Hoci bol ruskej národnosti, stal sa biskupom žateckým a vikárom

40 SNA, f. SÚC, i. č. 161, kart. 275, spis č. 1805/33-1-3 z 5. 5. 1953. Biskup Alexander bol penzionovaný od 1. mája 1953 vo veku 73 rokov na vlastnú žiadosť. Zomrel 25. 11. 1954.

41 SNA, f. SÚC, i. č. 161, kart. 275. Správa o zájazde na východné Slovensko zo 6. júla 1953.

42 A MV SR, f. B 10, i.j. 15, kart. 5. Odpis listu J. Hrehu predsedovi Slovenského úradu pre veci cirkevné o situácii v michalovskej eparchii z 24. 2. 1954.

43 SNA, f. SÚC, i. č. 76, kart. 105. Hlásenie M. Onufera, krajského cirkevného tajomníka, Státnému úradu pro věci církevní z 24. júla 1954.

44 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Pod kuratelou moci: Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970*. Bratislava: Veda, 1999, s. 52 – 53.

45 SNA, f. SÚC, i. č. 76, kart. 105, spis č. 7883/1954 O/2.

46 MURAŠKO, G. P.: *Osudy gréckokatolíckej cirkvi*, s. 134.

47 Veľká cirkevná slávnosť v Olomouci. In: *Hlas pravoslávia*, roč. 3, 1954, č. 8, s. 141 – 145.

pražskej eparchie, pričom prijal meno Ján. Jeho chirotonia sa uskutočnila 24. októbra 1954 v Prahe.⁴⁸

Tretia etapa povojnového vývoja pravoslávnej cirkvi na Slovensku sa začala zmenou na poste biskupa prešovskej eparchie. Dňa 20. októbra 1955 sa po návrate biskupa Alexija do ZSSR stal novým biskupom Dorotej (D. Filip) v relatívne mladom veku 42 rokov. Na základe analýzy vývoja možno konštatovať, že na východnom Slovensku sa do istej miery podarilo stabilizovať ortodoxnú cirkev, ako aj cirkevno-politické pomery. Pravoslávna cirkev bola síce naďalej vnímaná ako jedna z priorít regiónu, avšak jej problémy politické, ani štátne orgány už neriešili s takou naliehavosťou a razantnosťou ako v predchádzajúcich rokoch.

Favorizovanie pravoslávnej cirkvi zo strany vládnucich kruhov a jej privilegované postavenie v porovnaní s ostatnými cirkvami indukovali určitú konfesijnú nevráživosť, intoleranciu a deformovali majetkovoprávne a mravné vzťahy v obciach i cirkevnú politiku. Zvlášť evidentný bol rozdiel v prístupe štátnych orgánov k cirkevným akciám a náboženským slávnostiam organizovaných pravoslávnu a rímskokatolíckou cirkvou. Podujatia realizované pravoslávnu cirkvou boli chápané ako súčasť konsolidácie náboženských pomerov, preto boli režimom nielen tolerované, ale aj podporované. Z tohto dôvodu sa účasť veriacich na nich hodnotila pozitívne a rovnako sa kvitovalo aj čo najširšie zapojenie duchovných.

Z hlásení bezpečnostných orgánov napr. vyplýva, že účasť 900 veriacich, ale aj viacerých duchovných i biskupa na odpustovej slávnosti v Krasnom Brode 9. júna 1957, okr. Medzilaborce, resp. v Čertižnom v tom istom okrese, bola oceňovaná v pozitívnom zmysle.⁴⁹ V rovnakom duchu vyznela správa, že biskup Dorotej sa koncom júna zúčastnil osláv patróna chrámu v Sabinove. Odbor pre veci cirkevné Rady KNV v Prešove dokonca celkom otvorene kritizoval istú pasivitu eparchiálnej rady, ako aj mnohých kňazov, ktorú na rozšírenie svojho vplyvu využívala rímskokatolícka cirkev.

Na druhej strane sa ortodoxnej cirkvi ani po viacerých rokoch nepodarilo zapojiť do aktívneho cirkevného života všetkých bývalých gréckokatolíkov. Boli aj takí veriaci, ktorí vôbec neprijali pravoslávie, ba v niektorých obciach priamo bránili vykonávať pravoslávne bohoslužby a obrady. Stávalo sa, že miestami došlo aj k fyzickému napadnutiu pravoslávnych duchovných, napr. v Banskom, okr. Vranov, v Matysovej, okr. Stará Ľubovňa a v Zubnom, okr. Humenné.⁵⁰ Prejavy nekonsolidovanosti sa objavili aj v okrese Prešov, keď si veriaci nepriali, aby na odpustovú slávnosť do Ľubovca v septembri 1957 prišiel biskup Dorotej. Podozrenie z tohto motívu vyvolalo aj odloženie vysviacky novokňaza Dancáka vo Varhaňovciach.⁵¹

Podstatne zložitejšie pomery boli na tomto úseku v Košickom kraji, kde bola pravoslávna cirkev etablovaná v slovenských obciach. Formálne zjednotení duchovní sa podľa hlásenia krajského cirkevného tajomníka pridŕžovali katolicizmu. Veľké rozpory jestvovali hlavne medzi zjednotenými kňazmi a novokňazmi. V niektorých farnostiach sa síce situácia čiastočne zlepšila, mnoho však záležalo na osobnosti kňaza. Veriaci sa dožadovali

48 Cirkevná slávnosť v Prahe: Chirotonia biskupa-vikára žateckého, preosvieteného Jána. In: *Hlas pravoslávia*, roč. 3, 1954, č. 9, s. 161 – 163.

49 SNA, f. PŠk-prez., i. č. 1150, kart. 314. Situačná správa okresného cirkevného tajomníka v Medzilaborciach za mesiac jún 1957 z 2. júla 1957 predložená Odboru pre veci cirkevné Rady KNV v Prešove, s. 1 – 2.

50 SNA, f. PŠk-prez., i. č. 1150, kart. 314. Správa cirkevného odboru KNV Prešov z 9. júla 1957, s. 3 – 4.

51 SNA, f. PŠk-prez., i. č. 1150, kart. 314. Situačná správa cirkevného oddelenia Rady ONV v Prešove za mesiac september 1957 z 2. októbra 1957, s. 3 – 4.

starších kňazov, bývalých gréckokatolíkov a odmietali prijať nových duchovných – absolventov fakulty, resp. krátkodobých kurzov.⁵²

Vedenie cirkvi, ale aj niektorí duchovní hľadali formy a metódy na prekonanie nedôvery a na získanie bývalých gréckokatolíkov pre vierouku a liturgiu pravoslávia. Z okresnej porady pravoslávnych duchovných 10. septembra 1957 v Medzilaborciach napr. vzišiel iniciatívny návrh, aby farnosti na pečiatkach a oficiálnych formulároch používali pomenovanie *Pravoslávno-katolícka cirkev*, čo by viac vyhovovalo bývalým uniatom a ani tzv. staropravoslávni veriaci by vraj voči tomu nemali námietky. J. Kokinčák v diskusii tiež navrhol, že by bolo potrebné vážne uvažovať o skrátení pravoslávnych bohoslužieb. Uviedol, že dve hodiny pri zrýchlenom životnom tempe je príliš dlhá doba, čo mnohých odrádza od ich pravidelného navštevovania.⁵³

Istým zlomom vo vývoji pravoslávnej cirkvi na Slovensku bol rok 1965, v ktorom sa už priamo prejavili dôsledky istého politického uvoľnenia a zmiernenia represívnej činnosti štátu voči jednotlivým občanom. Formálne sa politická subordinácia v plnej miere zachovala aj vo vzťahu k cirkevnej politike, avšak systém už nemal takú autoritu, ktorá by znemožnila prezentovať vlastné názory jednotlivcov či malých skupín obyvateľstva. Do istej miery sa uvoľnil aj vzťah štátu k cirkvám, a to aj v prípade pravoslávnej cirkvi, ktorá mala dovtedy predsa len iné postavenie.

Oficiálne politické štruktúry si totiž uvedomovali, že v podstate nesú zodpovednosť za mnohé problémy, s ktorými sa pravoslávna cirkev viac alebo menej úspešne vyrovnávala už 15 rokov a vo viacerých súvislostiach komplikovali jej postavenie v spoločnosti. Určitým zvýhodňovaním na úseku propagácie, výchovy kňazského dorastu, tlače alebo materiálneho zabezpečenia, ale aj prílišnou pozornosťou a politickou podporou jej však orgány KSČ a štátu často poskytovali skôr „medvediu službu“. Z tohto hľadiska oslabenie intervencií štátu do záležitostí pravoslávnej cirkvi, teda určité zrovnoprávnenie objektov cirkevnej politiky, do istej miery prispelo k väčšej autonómnosti a nezávislosti ortodoxie v republike.

Pravda, nesmieme stratiť zo zreteľa skutočnosť, že akákoľvek liberalizácia, väčšia sloboda v danom systéme či v širšom spoločenskom prostredí, v ktorom funguje, zákonite vždy vyhovuje silám, ktoré chcú systém či jeho štruktúry meniť, a nie tým, ktoré ho chcú bez zmeny, alebo len s kozmetickými úpravami udržať. Práve to sa stalo aj v prípade pravoslávia.

Priamo úmerne s rastom osobných práv a slobody pravoslávnych veriacich a nezávislosti cirkevnej hierarchie rástol aj tlak tých, ktorí chceli cirkev opustiť, ktorí ju vnútorne neprijali a chápali ju len ako politickú nevyhnutnosť. To, v kombinácii s pôsobením vonkajších síl, teda rehoľníkov, kňazov, ale i laikov z radov bývalej Únie, ktorí zostali mimo pravoslávnu cirkev, ako aj rímskokatolíckeho episkopátu i katolíckych inštitúcií a organizácií v zahraničí, nevyhnutne viedlo k oslabeniu pravoslávia na Slovensku a v nasledujúcich rokoch k veľkým stratám.

Obe naznačené tendencie sa symbolicky zviditeľnili v uvedenom roku 1965. V tomto roku bol na eparchiálnom zhromaždení 26. februára zvolený za biskupa Prešovskej pravoslávnej eparchie Mikuláš Kocvar (* 1927), ktorý prijal meno Nikolaj a na mnoho rokov sa stal emblémom pravoslávia na Slovensku. Na rozdiel od predošlých eparchov pochádzal zo

52 SNA, f. PŠk-prez., i. č. 1150, kart. 314. Zpráva o cirkevno-politickej situácii za III. štvrťrok 1957 v Košickom kraji z 18. októbra 1957.

53 SNA, f. PŠk-prez., i. č. 1150, kart. 314. SNA, f. PŠk-prez., i. č. 1150, kart. 314. Cirkevno-politická situačná správa za mesiac september 1957 cirkevného oddelenia Rady ONV v Medzilaborciach z 1. októbra 1957.

Slovenska, od roku 1950 pôsobil na Slovensku a v čase voľby mal iba 38 rokov. Hoci podľa § 7 odst. 2 zákona č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom schvaľovalo jeho kandidatúru Predsedníctvo vlády ČSSR, išlo už len o formálnu záležitosť.⁵⁴

Na druhej strane sa v priebehu roku 1965 vo Východoslovenskom kraji uskutočnila podpisová akcia medzi veriacimi za obnovu gréckokatolíckej cirkvi, v rámci ktorej bolo získaných 5 000 podpisov. Bývalý redemptorista Š. Lazor sa v tomto smere písomne obrátil na SNR a chystal sa intervenovať aj u ministra Č. Císáča. Vyjadril presvedčenie, že je nutné pracovať na obnovení Únie, a to formou petičných akcií a vyjednáváním s predstaviteľmi rímskokatolíckej i pravoslávnej cirkvi. Podľa jeho predstáv by o svojej príslušnosti k cirkvi mali rozhodovať veriaci, rovnako ako aj o pridelení kňaza zvoleného vierovyznaním.

Koncom marca Š. Lazor poslal list Pravoslávnomu biskupskému úradu v Prešove, v ktorom vyjadril potrebu zmierenia oboch cirkví. Navrhoval rokovanie ich predstaviteľov, ktoré by viedlo k únii medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou, resp. k ich dobrému spolunažívaniu. Dňa 15. apríla rokoval s generálnym vikárom Prešovskej eparchie o možných podmienkach prípadného obnovenia gréckokatolíckej cirkvi.⁵⁵ Podľa predstáv Š. Lazora by pravoslávna eparchia bola len v Prešove, kým biskupstvo v Michalovciach by bolo gréckokatolícke a spravoval by ho V. Hopko. Obe biskupstvá by podliehali metropolitovi Dorotejovi v Prahe. Za ideálne riešenie v danej situácii pokladal možnosť veriacich v obci rozhodnúť o charaktere farnosti a o menovaní pravoslávneho alebo gréckokatolíckeho kňaza formou istého plebiscitu, čo odvodzoval z proklamovaného ľudového charakteru vtedajšieho režimu. O pravoslávnej cirkvi sa vyjadroval vcelku korektne a zmierlivo, neústupne však trval na požiadavke nevyužívať služby a ignorovať tých duchovných pravoslávnej cirkvi, ktorí vyšli z radov Únie, avšak aktívne sa podieľali na jej likvidácii. V tom čase myslel hlavne na I. Kačura, dr. J. Kizáka a P. Dudinského.

Od začiatku roku 1966 sa v cirkevných kruhoch mnoho diskutovalo o záveroch II. Vatikánskeho koncilu, o ktorých však kolovali často len dohady. V pravoslávnej cirkvi malo veľký ohlas zrušenie cirkevnej kľiatby na patriarchu konštantinopolského, ktorým sa začalo rozdelenie cirkvi na západnú a východnú. Akt pápeža sa interpretoval ako dohoda medzi pravoslávnu a rímskokatolíckou cirkvou. Aj keď to vôbec nezodpovedalo skutočnosti, fáma pozitívne ovplyvnila nielen vzťahy oboch konfesií, ale zmiernila aj narastajúce napätie vo vnútri pravoslávia, ktoré vyvolávali formálne zjednotení gréckokatolíci. Tí naopak boli sklamaní, že na koncile sa nehovorilo o otázke Únie.⁵⁶

Orgánom ŠtB sa podarilo niekoľko zásahov do radov aktivistov hnutia za obnovu gréckokatolíckej cirkvi, preto aj počet žiadostí na štátne orgány poklesol. O to väčšia bola na tomto úseku aktivita zahraničia. Istou komplikáciou bol nacionálny aspekt, preto sa predstavitelia gréckokatolíckej cirkvi v zahraničí mimovoľne rozdelili do dvoch skupín. Slovenský smer reprezentoval M. Lacko v Ríme a torontský biskup Rusnák so značnou podporou veľkopodnikateľa Š. Romana, na Slovensku hlavne J. Dubiak zo Strážskeho. Ukrajinský smer viedol kardinál J. Slipij žijúci v Ríme, na Slovensku ho vtedy reprezentoval V. Hopko a podporovali bývalí gréckokatolícki kňazi rusínskej alebo ukrajinskej národnosti. Na slovenskom území sa za obnovu Únie v roku 1967 najviac angažoval M. Ďurišin z Trebišova,

54 SNA, f. Povereníctvo SNR pre školstvo a kultúru, i. č. 299, kart. 97.

55 A MV SR, f. B 10, i. j. 86. Zpráva o cirkevno-polit. situácii vo Vsl. kraji od 15. 3. do 23. 4. 1965 z 23. 4. 1965, s. 3 – 4.

56 A MV SR, f. U 012, i. j. 33. Informačná zpráva o bezpečnostnej situácii vo Východoslovenskom kraji zo 14. januára 1966, s. 4.

ktorý sa počas návštevy v USA a Kanady skontaktoval s M. Lackom, SJ a stal sa jedným z najvýznamnejších aktivistov hnutia za obnovenie činnosti gréckokatolíckej cirkvi.⁵⁷

Snahy o obnovenie gréckokatolíckej cirkvi so znepokojením sledovali aj najvyššie stranícke kruhy, ktoré sa postavili voči pokusom zjednotiť bývalých gréckokatolíkov a pravoslávnych s rímskokatolíckou cirkvou. Podľa tvrdenia druhej strany takéto úsilie nikdy nejestvovalo a neexistujú o ňom ani žiadne dôkazy. Akcia administrátora pražskej arcidiecézy F. Tomáška zo začiatku roku 1968, ktorá spočívala v iniciovaní písomných žiadostí o návrat duchovných a veriacich do gréckokatolíckej cirkvi, sledovala jej obnovenie, nie likvidovanie pravoslavia a rešpektovala princíp dobrovoľnosti.⁵⁸

Činnosť gréckokatolíckej cirkvi bola napokon povolená na základe vládneho nariadenia č. 70/1968 Zb. zo dňa 13. júna 1968. Veriacim, ktorí boli v roku 1950 inkorporovaní do pravoslávnej cirkvi, bol umožnený návrat do gréckokatolíckej cirkvi, avšak mohli v ortodoxnej cirkvi aj zotrvať. Na riešenie s tým spojených problémov boli pri ONV v jednotlivých okresoch vytvorené tzv. správne komisie, ktoré posudzovali žiadosti veriacich a riešili prípadné spory. Do 1. októbra 1968 prejednali žiadosti veriacich zo 169 farností z celkového počtu 245 farských úradov, ktoré vtedy evidovala pravoslávna cirkev. Veriaci z týchto parochií buď korporatívne alebo vo väčšine prešli do gréckokatolíckej cirkvi, čo predstavovalo 69 % z počtu pravoslávnych parochií.

Vzniklo tak 169 gréckokatolíckych farností, v ktorých so štátnym súhlasom pôsobilo 138 duchovných. Ostatné parochie boli len administrované správcami fár zo susedných obcí. V prešovskej eparchii vzniklo celkom 93 gréckokatolíckych farností, v michalovskej eparchii zasa 76. V prípadoch, že v niektorých zo 169 uvedených obcí zostal zreteľa hodný počet pravoslávnych veriacich, ostal v nej aj pravoslávny farský úrad. Na základe toho celkovo v dvadsiatich obciach existovali gréckokatolícke, ako aj pravoslávne farské úrady, čo predstavovalo 11,8 % z celkového počtu gréckokatolíckych parochií. Vzhľadom na faktický zánik mnohých pravoslávnych farností sa 53 pravoslávnych kňazov prihlásilo za duchovných gréckokatolíckej cirkvi, pričom 40 z nich dostalo štátny súhlas takmer ihneď, ostatné prípady mali byť riešené v krátkom čase. Gréckokatolícke farnosti dočasne spravoval Akčný výbor gréckokatolíckych duchovných so sídlom v Košiciach, ktorý viedol dr. J. Murín.

Napriek štátom riadenému procesu obnovy Únie dochádzalo na východnom Slovensku k mnohým problémom a sporom, k verbálnym, ba i fyzickým útokom či k iným prečinom, ktoré boli zapríčinené nedostatkami v štátnej správe, ale aj postojmi oboch cirkví, ich predstaviteľov, ale aj veriacich. Jednou z hlavných príčin bolo dlhé otáľanie s povolením gréckokatolíckej cirkvi, hoci jej predstaviteľom to bolo sľúbené podstatne skôr. Masmédiá pripomínali verejnosti krivdy voči gréckokatolíkom a prispievali k rastu ich nespokojnosti. V úlohe ochrancov Únie aktívne vystupovala aj rímskokatolícka cirkev, ktorej spoločenský vplyv v tomto období rástol.

Svoju úlohu zohrala istá netrepezlivosť zo strany gréckokatolíckych kňazov, ktorí nabádali veriacich k preberaniu kostolov, a tak v 63 obciach došlo k násilnému prevzatiu chrámov ešte pred vládnym uznesením. Akčné výbory gréckokatolíckej cirkvi v obciach menili kurátorov i kantorov, vznikali príbuzensky pospájané skupiny, ktorí medzi sebou súperili. Ďalšie boje sa zvädzali o kňazov, pretože pravoslávnych duchovných, ktorí sa vrátili do Únie, prekladali na iné farnosti, s čím veriaci často nesúhlasili. Niektorí sa aj

57 A MV SR, f. U 012, i. j. 153. Informatívna správa o poznatkoch z úseku gréckokatolíckej, pravoslávnej a rímskokatolíckej cirkvi vo Východoslovenskom kraji za posledné obdobie z 26.2.1970, s. 1.

58 HORKAJ, Š. – PRUŽINSKÝ, Š.: C. d., s. 180 – 182.

vracali k pravoslávniu, pokiaľ ich obľúbený kňaz nebol gréckokatolíckou cirkvou akceptovaný. Viacerým sa tiež nepáčilo opakovanie krstov a sobášov, ktoré kňazi niekde nariadili, ak ich predtým vykonával pravoslávny duchovný. Iní veriaci boli nespokojní s nepružnosťou starších gréckokatolíckych kňazov, ktorí boli 18 rokov mimo pastoračnej činnosti.

Pravda, časť viny na náboženských nepokojoch a incidentoch vo Východoslovenskom kraji mala aj pravoslávna cirkev. V snahe ovplyvniť rozhodovanie veriacich rozširovala fámy, že dôjde k zákazu gréckokatolíckej cirkvi, resp. že bude pohltená rímskokatolíckou cirkvou. Vo viacerých prípadoch sa pravoslávni kňazi snažili pomýliť veriacich, keď na označenie pravoslávnej cirkvi používali termín *pravoslávna grécko-katolícka cirkev* a na pomenovanie gréckokatolíckej cirkvi absurdný výraz *rímsko-katolícka cirkev východného obradu*. Na isté spochybnenie perspektív Únie sa v republike využívala aj skutočnosť, že biskup dr. V. Hopko nedostal súhlas od vlády ČSSR k administrovaniu gréckokatolíckej eparchie.

Situáciu skomplikovala okupácia Československa vojskami Varšavskej zmluvy, ktorú stúpenci Únie zneužili na rozširovanie falšných správ, že armády pozvala pravoslávna cirkev, ktorá kolaboruje s okupačnou mocou. Vychádzali zrejme z niektorých vyhlásení predstaviteľov pravoslávia, že v záujme ochrany cirkvi sa obrátia na sovietske veľvyslanectvo a na ZSSR. Naopak, stúpenci ortodoxie interpretovali povolenie gréckokatolíckej cirkvi ako dielo kontrarevolúcie, ktoré bude zrušené. Podľa iných chýrov sa otázka Únie stala súčasťou dohody uzavretej v Moskve a koncom októbra bude zákonom vyriešená. Bol to zjavný psychický nátlak na veriacich, aby sa ku gréckokatolíckej cirkvi nehlásili.⁵⁹

Najväčšou prekážkou pokojného usporiadania pomerov bola neochota predstaviteľov oboch cirkví pristúpiť k riešeniu problémov v duchu ekumenizmu, dohodou či kompromisom. Ich postoje boli jednostranné, často sebecké a vzájomné ústupky sa rodili len veľmi ťažko. Veľmi častým dôvodom k hádkam a násilnostiam bolo zdržiavanie sa pravoslávneho kňaza na fare aj po obnovení gréckokatolíckej farnosti. Aj keď to neraz bolo z objektívnych dôvodov, pretože odstupujúcemu duchovnému nebol poskytnutý náhradný byt, vyvolávalo to mnohé vášne a spory. Typickým príkladom boli náboženské rozpory vo Svidníku v septembri 1968.⁶⁰

Gréckokatolícka cirkev žiadala reštitúciu budov k 27. aprílu 1950 s tým, aby sa ďalšie majetkové presuny anulovali. Nakoniec však súhlasila s tým, aby k zriadeniu gréckokatolíckej fary došlo v obciach na základe náboženskej príslušnosti veriacich ku dňu, kedy sa problém riešil. Pravoslávna cirkev naopak trvala na tom, aby sa pri riešení otázky vychádzalo zo stavu k 1. januáru 1968 bez toho, aby o nej rozhodovali veriaci. Diametrálne odlišné stanoviská bránili pokojnému spolunažívaniu a spoločnému užívaniu kostolov, ktoré štát presadzoval ako jedine možné riešenie situácie v obciach s obyvateľstvom oboch konfesií. To bola aj hlavná príčina incidentov v Slovinkách, Cejkove, Svidníku, Stropkove, Toryských, Bardejove, Sabinove, Zemplínskom Hradišti a Levoči. Rozbroje však na prekvapenie vznikli aj tam, kde boli k dispozícii chrámy pre obe vyznania, ako napr. v Medzilaborciach, Krasnom Brode a Vyšnom Orlíku.

Pokusom získať kontrolu nad situáciou a regulovať riešenie náboženských problémov bolo *Uznesenie vlády Slovenskej socialistickej republiky č. 62 zo 14. marca 1969 o správe o uskutočňovaní uznesenia vlády ČSSR číslo 205, zo dňa 13. júna 1968 o povolení činnosti gréckokatolíckej cirkvi*. Uložilo ministromi kultúry riešiť otázku dočasného ordinára cir-

59 A MV SR, f. U O12, i. j. 153. Správa o cirkevno-politickej situácii na úseku pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi z 15. októbra 1968, s. 1 – 5.

60 A MV SR, f. U O12, i. j. 153. Náboženské rozpory medzi veriacimi vo Svidníku – správa z 23. 9. 1968.

kvi gréckokatolíckej s právami sídelného biskupa a zainteresovať ho na urýchlennom vyriešení sporov medzicirkevnou dohodou v duchu ekumenizmu, znášateľnosti a tolerancie. Neochota uzavrieť dohody o spoločnom užívaní kostolov alebo ich nerešpektovanie zo strany všetkých cirkevných predstaviteľov sa mali posudzovať ako marenie vládneho nariadenia č. 70/1968 Zb. a vykonávacích smerníc a trestať až po odňatie štátneho súhlasu pre pôsobenie vo verejnej službe.

Predseda KNV v Košiciach bol poverený úlohou zintenzívniť prácu správnych komisií a zriadené i ponechané farnosti schváliť ako záväznú systematizáciu. V spolupráci s orgánmi v okresoch mal analyzovať situáciu, dohodnúť jednotný postup, administratívne postihovať nedodržiavanie vládnych nariadení a zabezpečiť, aby sa riešenie náboženských problémov nespájalo s národnostnou otázkou. Minister vnútra mal zodpovedať za vyšetrovanie incidentov a zabezpečenie ochrany osôb a majetku v tých lokalitách, v ktorých spory medzi cirkvami ešte pretrvávali.⁶¹

Spory a nedorozumenia medzi príslušníkmi pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi však v roku 1969 pokračovali s ešte väčšou intenzitou. Veľmi často vyústili až do narušovania verejného poriadku, do porušovania osobnej a domovej slobody, ba aj do ublíženia na zdraví. V rokoch 1968 – 1969, až do 1. júna 1970, bolo v súvislosti s náboženskými nepokojmi vo Východoslovenskom kraji spáchaných celkom 46 trestných činov, stíhaných bolo 179 osôb.⁶²

V čase od 1. januára 1968 do 1. júna 1970 bolo v tejto súvislosti spáchaných aj 66 priestupkov, 58 previnení a tri prečiny, na ktorých sa podieľalo 188 osôb.⁶³ Vyšetrujúce orgány zistili, že najčastejšou príčinou napätia a z toho vyplývajúcich porušení zákonov alebo zásad občianskeho spolunažívania boli majetkovo-právne vzťahy, najmä vlastníctvo chrámov a farských budov, ktoré obe znepriatelené strany nedokázali riešiť kompromisom. Pravda, v tomto prípade ide o obce, v ktorých bol jeden kostol a prívrženci tak gréckokatolíckej, ako aj pravoslávnej cirkvi. Ak aj prostredníctvom správnej komisie došlo k dohode, spravidla nebola rešpektovaná, a to ani zo strany veriacich, ale ani duchovných. Neraz sa aj miestni funkcionári nechali zatiahnuť do nekonečných sporov a prispeli k ďalšiemu zosťreniu situácie. Istú úlohu nesporne zohrali aj reminiscencie na rok 1950, ktoré v radoch gréckokatolíckych veriacich vyvolávali určité nutkanie na revanš.⁶⁴

Počas tzv. konsolidácie sa v nasledujúcich rokoch spoločensko-politická klíma na Slovensku opäť zmenila a determinovala aj rozhodnutia decíznej sféry v oblasti cirkevnej politiky. Gréckokatolícka cirkev sa ocitla v postavení „trpenej“ inštitúcie a v jej riadiacich štruktúrach, ale aj medzi veriacimi, panovala neistota. V Košickom arcidekanáte sa v roku 1974 medzi duchovenstvom rozšíril názor, že gréckokatolícka cirkev nakoniec predsa len splynie s ortodoxnou cirkvou. K tomuto záveru ich viedla aj o čosi vyššia veková štruktúra vlastných veriacich. V okrese Bardejov gréckokatolícki rodičia často posielali svoje deti na rímskokatolícke náboženstvo v obave, že po určitom čase predsa len dôjde k zlúčeniu gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvou, pričom s touto alternatívou a perspektívou vnútorne nesúhlasili.⁶⁵

61 A MV SR, f. U 11, i. j. 40. Odpis Uznesenia vlády SSR organizačného odboru ONV vo Svidníku, s. 1 – 5.

62 A MV SR, f. U 012, i. j. 153. Analýza vývoja cirkevno-politickej situácie vo Vsl. kraji z 1. júla 1970 : Tabuľka č. 1: Prehľad tr. činov spáchaných v r. 1968 – 1970 do 1. 6. 1970 v súvislosti s cirk. problematikou.

63 A MV SR, f. U 012, i. j. 153. Analýza vývoja cirkevno-politickej situácie vo Vsl. kraji z 1. júla 1970 : Tabuľka č. 2: Prehľad spáchaných priestupkov, previnení a prečinov za obdobie 1968 – 1969 do 1. 6. 1970.

64 A MV SR, f. U 012, i. j. 427. Rozpory medzi gréckokatolíckymi a pravoslávnyimi veriacimi – správa z 26. marca 1969, s. 5.

65 AMV SR, f. U 012, i. j. 33. Operatívna správa v kraji za mesiac november a december 1974.

Návrat k centralizmu a presadzovaniu sovietskeho modelu socialistického systému v Československu od začiatku sedemdesiatych rokov minulého storočia však tentoraz vôbec neprosperoval ani pravoslávnej cirkvi. Zdalo sa, zvlášť od polovice sedemdesiatych rokov skoro celé desaťročie, že svetový komunizmus na čele so ZSSR prekonal jestvujúce problémy a dostal sa na vrchol moci, preto asistenciu žiadnej cirkvi nepotreboval. Reglementácia a prísna kontrola celej duchovnej sféry nemohla vytvárať priaznivé podmienky pre pestovanie východnej spirituality ani istého mysticizmu, ktorými sa vyznačuje pravoslávne náboženstvo a byzantská liturgia.

Režim otvoril front proti všetkým cirkvám a len takticky presúval sily na tie miesta, ktoré sa mu zdali najnebezpečnejšie alebo najzraniteľnejšie. Tak sa aj pravoslávna cirkev ocitla v istej defenzíve a náboženský život v kríze aj napriek tomu, že zaužívaný mechanizmus financovania, údržby, menovania, odsúhlasenia, tlače, výučby bohoslovnia, sviätien a slávenia pokračoval. Preto aj v týchto rokoch pokračovalo obdobie krízy pravoslávnej cirkvi, hoci istý vplyv, formálnu ochranu i časť majetku si ešte udržala. Doba jej však priniesla možno väčšie straty než náboženské nepokoje koncom šesťdesiatych rokov.

Ostatnú etapu histórie pravoslavia na Slovensku od roku 1990 by sme mohli hodnotiť presne opačne. Je dobou oživenia aj napriek tomu, že pravoslávna cirkev zaznamenala značný úbytok veriacich i chrámov, znovu sa stala terčom kritiky a rekriminácie a len s námahou si obhájila spoločenskú prestíž a duchovnú autoritu. Tým, že priznala niektoré chyby, uznala istú nespravodlivosť nešťastnej pravoslavizácie a prejavila ochotu k dohode, vnútorne sa oslobodila, zaktivizovala sa a posilnila, aj keď zaznamenala majetkové a finančné straty.

Hneď po Novembri 1989 navrhla pravoslávna cirkev listom SNR č. 668 z 21. decembra 1989 menovanie zmiešanej komisie, ktorá by sa zaoberala rozdelením cirkevného majetku. V tomto smere v januári 1990 intervenoval metropolita pražský a celého Československa Dorotej aj u prezidenta republiky V. Havla. Výsledkom práce komisie, vedenej z poverenia premiéra Ing. dr. J. Králikom, bola predbežná dohoda, že pod gesciou vlády Slovenskej republiky prebehnú rokovania oboch cirkví, ktoré sa začali už 23. marca 1990. K dohode však nedošlo.

Návrh pravoslávnej cirkvi rozdeliť majetok podľa momentálneho zloženia veriacich v obci neprešiel. Nasledovalo zákonné opatrenie Predsedníctva SNR č. 211/1990 Zb. z 29. mája 1990, ktoré znamenalo povinnosť vrátiť gréckokatolíckej cirkvi majetok, ktorý vlastnila ku dňu 28. apríla 1950 s tým, že v zreteľa hodných prípadoch bude pravoslávna cirkev aspoň sčasti odškodnená.

Podľa údajov pravoslávnej cirkvi to malo za následok, že v priebehu deväťdesiatych rokov odovzdala chrámy v 63 obciach prešovskej a v 27 obciach michalovskej eparchie, pričom s istým časovým posunom k takejto majetkovoprávnej zmene bolo pripravených ďalších desať obcí. Na druhej strane ten istý zdroj udáva, že v rovnakom období bolo zároveň postavených 36 pravoslávnych chrámov v prešovskej a 18 chrámov v michalovskej eparchii.⁶⁶

Do roku 1998 bolo gréckokatolíckej cirkvi odovzdaných 122 chrámov, z toho 96 v prešovskej a 26 v michalovskej eparchii. Pravoslávna cirkev zároveň prišla o 39 farských budov, z ktorých 28 sa nachádzalo v parochiách prešovskej eparchie a 11 v michalovskej eparchii.⁶⁷ Ortodoxná cirkev tak stratila asi 80 % nehnuteľností, ktorými dovtedy, bez ohľadu na formu získania, disponovala.⁶⁸

66 HORKAJ, Š. – PRUŽINSKÝ, Š.: C. d., s. 187 – 191.

67 GERKA, M.: Pravoslávna cirkev, s. 25 – 27..

68 GERKA, M.: Pravoslávna cirkev na Slovensku – dejinný prehľad a súčasnosť. In: Pravoslávny kalendár. Prešov: Pravoslávna cirkev na Slovensku, 1998, s. 81.

Obrodienie a rozvoj prežíva aj Pravoslávna bohoslovecká fakulta v Prešove, ktorá sa od roku 1990 stala súčasťou Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, od roku 1997 patrí do rámca Prešovskej univerzity. Jej úlohou nie je len príprava duchovných, ale aj štúdium a výskum v oblasti ortodoxnej teológie a súvisiacich disciplín. Tie isté potreby v českých krajinách zohľadňuje detašované pracovisko fakulty v Olomouci. Okrem toho bola zriadená sekcia pravoslávnej teológie na Husitskej fakulte Karlovej univerzity v Prahe a eparchiálna cyri-lo-metodská škola v Prahe s teologickými kurzami v Mariánskych Láznach.

Dôležité úlohy v týchto smeroch plnila a plní pravoslávna tlač. V súčasnosti pre veriacich vychádza v českom jazyku *Hlas pravoslavi*, na Slovensku *Odkaz zv. Cyrila a Metoda*, odbornejší charakter má *Pravoslávny teologický zborník*, ktorý vychádza od roku 1965. Nadviazal tak na obdobné periodiká *Православная мысль* (1955 – 1959), resp. *Ročenka* (1960, 1964). Prirodzene, vychádzali tiež pravoslávne katechizmy, modlitebníky, kalendáre, ale aj odborné publikácie z pravoslávnej teológie a cirkevných dejín.

Vývoj, ale aj organizačnú štruktúru pravoslávnej cirkvi veľmi výrazne ovplyvnilo rozdelenie republiky. Preto sa na miestnom sneme cirkvi 11. – 12. decembra 1992 v Prešove v záujme zachovania jej jednoty a autokefality rozhodlo len o premenovaní na *Pravoslávnu cirkev v českých krajinách a na Slovensku*. V zmysle novelizácie ústavy sa tak metropolitná rada rozdelila na dva de facto samostatné orgány: *Metropolitnú radu pre české krajiny* v Prahe a *Metropolitnú radu pre Slovensko* v Prešove s tým, že arcibiskup prešovský a celého Slovenska bude vždy reprezentovať pravoslávnu cirkev na Slovensku. Hlavou autokefálnej cirkvi však zostal Dorotej s titulom arcibiskup pražský, metropolita českých krajín a Slovenska.

Jednotu cirkvi zabezpečuje aj spoločný snem: *Snem Pravoslávnej cirkvi v českých krajinách a na Slovensku*, ktorý je najvyšším vieroučným, ústavodarným, správnym, ale tiež kanonickým a súdnym orgánom. Tvoria ho metropolita, arcibiskup, biskupi, všetci členovia metropolitných a eparchiálnych rád a po šesť delegátov za každú eparchiu, ktorí boli zvolení daným eparchiálnym zhromaždením. Miesta v sneme patria tiež trom členom, ktorí v ňom zastupujú fakultu, kláštory a sociálne ústavy cirkvi. Predsedom snemu je metropolita. Ústava zároveň upravuje tie stránky cirkevného života, ktoré v období totality nejstojali alebo ich nebolo možné rozvíjať. Ide hlavne o kláštorný život, cirkevné školstvo, výstavbu cirkevných zariadení, sociálnu starostlivosť a prácu s mládežou.⁶⁹

Miestny snem vo Vilemове 16. októbra 1999 schválil novú Ústavu pravoslávnej cirkvi v českých krajinách a na Slovensku, pozostávajúcu zo štyroch hláv a 29 článkov, ako aj vykonávacie predpisy. V zmysle ústavy sa za členov cirkvi považujú veriaci v nej pokrstení, pomazaní svätým myrom alebo s ňou kánonicky zjednotení.⁷⁰

Napriek strate mnohých veriacich a rozhodujúcej časti nehnuteľného majetku sa pravoslávna cirkev snaží prispôbiť novej dobe a potrebám. Stavajú sa chrámy, buduje svoju školskú a sociálno-charitatívnu základňu. Spravuje školu, internát, materskú školu a angažuje sa pri riešení hlavných problémov súčasnosti, akými sú rómska otázka a nezamestnanosť. Založila mládežnícku organizáciu *Bratstvo pravoslávnej mládeže*, ako aj charitatívnu organizáciu *Filantrópia*, prostredníctvom ktorej realizuje sociálnu službu.⁷¹

69 ALEŠ, P.: *Pravoslávna cirkev u nás : Prehľad dejinnej cesty*. Prešov: Metropolitná rada Pravoslávnej cirkvi na Slovensku, 1998, s. 72 – 80.

70 http://www.pravoslavie.sk/Ustava_pravoslavnej_cirkvi, s. 6.

71 Gerka, M.: *Pravoslávna cirkev na Slovensku – dejinný prehľad a súčasnosť*. In: *Pravoslávny kalendár*. Prešov: *Pravoslávna cirkev na Slovensku*, 1998, s. 81.

V súčasnom období funkciu hlavy autokefálnej cirkvi vykonáva arcibiskup pražský, metropolita českých krajín a Slovenska Kryštof (Pulec), ktorý bol zvolený 2. mája 2006 na mimoriadnom miestnom sneme vo Vilémovce. Cirkevné záležitosti pravoslavia na Slovensku rieši arcibiskup prešovský a Slovenska Ján (Holonič), zvolený eparchiálnym zhromaždením 11. marca 2006, a jeho auxiliár, biskup komárňanský Tichon. Vladyka Ján vykonával funkciu michalovského biskupa od 22. mája 1983. Pod jeho vedením vznikla pravoslávna stredná škola *SOU sv. Cyrila a Metoda* a v roku 2005 *Materská škola sv. Rastislava v Michalovciach*.⁷² Pravoslávie je tak súčasťou nášho duchovného a kultúrneho života.

72 Pozri GERKA, M.: Životné jubileum Vysokopreosviatenosti arcibiskupa. In: <http://www.info.orthodox.sk> a GERKA, M.: Najvyšší predstaviteľ Pravoslávnej cirkvi na Slovensku oslávi 70. narodeniny. In: Tamže.